

Rimantas Balsys

KIAULĖ BALTŲ PASAULĖJAUTOJE: NUO AUKOS DIEVAMS IKI APEIGINIO VALGIO

ANOTACIJA: Ankstesniuose straipsniuose jau išsamiai aptarti aukojimo ritualai, kuriuose dievui, dievams, mirusiems protėviams paskiriamas ožys (ožiuokas, ožka) arba jautis (veršiukas, karvė)¹, kai pasirenkamas ypatingas aukos perdavimo dievams būdas².

XIII–XVIII a. rašytiniuose šaltiniuose fiksuotos medžiagos analizė parodė, kad aukojimo apeigų, kuriose dievui / dievams / mirusiems protėviams paskiriamas jautis (karvė, veršis) arba ožys (ožka, ožiukas), parametrai (adresatas, aukojimo tikslai, aukojimo būdai) įvairuoja, tad darytina prielaida, jog vien aukos turinys nėra svarbiausias dalykas, aukos turinys (šiuo atveju gyvulys) nėra susietas tik su kuria nors viena dievybe, ir atvirkščiai – vienai (konkrečiai) dievybei gali būti aukojami įvairūs gyvuliai.

Kiaulė daugumos tyrinėtojų siejama su žemės dievybėmis, žemės derlumu. Tokia tradicija greičiausiai susiklostė žiūrint į baltiškų aukojimų, apeigų ryšį su klasikinės Graikijos religija, kur kiaulė glaudžiai susijusi su deive Demetra ir jai skirta šventė – tesmoforijomis. Lietuviams priskiriamuose rašytiniuose šaltiniuose (Jonas Lasickis, XVI a. pabaiga) minimos net trys kiaulės globojusios dievybės: Krukis (Krukis), Kremata (Kremata) ir Priparšis (Priparscis). Iki šiol sistemingai netirta, kam, kokių tikslų ir kaip lietuviai bei prūsai kiaulę aukoję, kokios tokio aukojimo refleksijos išliko XIX–XX a. papročiuose, tikėjimuose, tautosakoje.

ANNOTATION: In previous articles I have described in detail the sacrificial rites, in which a he-goat (kid, she-goat) or a bull (calf, cow) are sacrificed to God, the gods or the dead ancestors when a special way of sacrifice to them is chosen.

The analysis of the written sources of the 13th–17th century showed that the parameters (addressee, sacrificial targets and sacrifice techniques) of the sacrificial rites, during which a bull (cow, calf) or he-goat (she-goat, kid) were sacrificed to God /

gods / dead ancestors, varied so it may be assumed that the sacrifice is not the most important thing, the sacrifice (in this case an animal) is not connected exclusively to any one deity, and vice versa, various animals may be sacrificed to one deity.

The pig by majority of researchers is associated with the earth deities and land fertility. This tradition probably arose speaking about the connection between the Baltic sacrifices and ceremonial rites, and ancient Greek religion, where the pig was closely connected with the goddess Demeter and her festival Thesmophoria. In the written sources attributed to Lithuania (Jan Łasicki, the end of the 16th century) are mentioned even three deities connected with the pigs: Krukis (Krukis), Kremata (Kremata) and Priparšis (Priparscis). Up to now, it has not been studied systematically to whom, for what purpose and how the Lithuanians and Prussians sacrificed pigs and what the sacrificial reflections remained in the 19th and 20th-century customs, beliefs and folklore.

STRAIPSNIO TIKSLAS IR UŽDAVINIAI: remiantis rašytiniais XIII–XVII a. šaltiniais ir XIX–XX a. tautosaka, papročiais, tikėjimais, nustatyti, kas kam, kokių tikslų ir kaip baltai atliko kiaulės (šerno) aukojimo apeigas; pasekti kiaulės (šerno) mitologemos baltų pasaulėjautoje raidą.

STRAIPSNIO OBJEKTAS: XIII–XVII a. rašytiniai šaltiniai, kuriuose randama duomenų apie kiaulės (šerno) aukojimo apeigas; XIX–XX a. pr. tautosaka, papročiai, tikėjimai, kuriuose figūruoja kiaulė (šernas).

TYRIMO METODAI: istorinis lyginamasis, statistinis, interpretacinis, aprašomasis.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: apeigos, aukojimas, dievai, kiaulė, šernas, tautosaka, papročiai.

KEY WORDS: rituals, sacrifice, gods, pig, boar, folklore, customs.

IVADAS

Kiaulė (šernas) daugumos tyrinėtojų siejama su žemės dievybėmis, žemės derlumu. Tokia tradicija greičiausiai susiklostė žiūrint į baltiškų aukojimų, apeigų ryšį su klasikinės Graikijos religija, kur kiaulė glaudžiai susijusi su deive Demetra ir jai skirta šventė – tesmoforijomis³. Ritualo, kuriame dalyvauja tik moterys⁴ ir kuris prasideda birželio arba liepos mėnesiais, metu aukojami paršeliai. Jie slepiami (sumetami) specialiuose požeminiuose rūsiuose, vadinamosiose Demetros šventovėse. Kartu su paršeliais į požeminius rūsius metami falo ir gyvatės pavidalo dirbiniai iš tešlos bei pinijos (italinės pušies) šakos su kankorėžiais⁵. Tesmoforijų metu specialiai tam paskirtos moterys (žynės?) visa tai iš rūsio pernešdavo ant Demetros aukuro, o vėliau sumaišydavo su ruošiamų sėti javų sėkla⁶. Tokio ritualo tikslas – ne tik kuo gausesnis derlius, bet ir kuo didesnis sveikų vaikų gimstamumas. Dėl to trečioji Tesmoforijų šventės diena skirta sėkmingiems gimdymams, viliantis gerų, sveikų palikuonių⁷.

Graikai kiaulę dar aukoję ir deivei Afroditei, o trakų dievybė Bendida⁸ vaizduojama kaip didžiulė moteris, veisianti ir gananti kiaules⁹. Romėnams kiaulė – deivės Cereros, o egiptiečiams – šventas Izidės arba Seto (juoda kiaulė) gyvulys. Keltai kiaulę siejo su šiuos gyvulius globojančia dievybe Mokus (*Moccus*), o dievas Dagda (*Dagda*) kartais vaizduojamas kiaulės pavidalu. Dievo Dagda nuosavybė – dvi ypatingos kiaulės, kurių mėsa galima nuolat maitintis, nes iš ryto jos vėl atauga¹⁰. Amerikos indėnams kiaulė – lietaus, kuriuo suteikiamas derlingumas žemei, gyvulys.

Kiek kitokia kiaulės protėvio šerno mitinė prasmė. Antai indų mitologijoje šernas (kuilys) siejamas su Višnumi. Susitapatinęs su šiuo gyvūnu, Višnus nugali demoną Hiranjakšą ir ant savo nugaros iškelia demono vandenynę nuskandintą žemę į paviršių. Indų dievai Rudra ir Višnus – dangiškieji šernai¹¹. Graikams, romėnams, skandinavams, germanams, keltams šernas (kuilys) – vyriškumo, karingumo, drąsos simbolis. Šerno atvaizdu buvo

ženklinami karių šalmai ir skydai¹². Skandinavų dievai Freiras ir Frėja siejami su savo šventaisiais šernais. Karys, užsidėjęs šalimą su šerno atvaizdu, pakliūdavo deivės Frėjos globon. Odino kariai pomirtiniame išrinktųjų pasaulyje Valhale kasdien suvalgo šerną Sehrimnirą, kurio kaulai per naktį vėl apauga mėsa. Šernas (kuilys) aukotas ir mirusiajam tikint, kad jo mėsa suteiks jėgų kelyje į aną pasaulį. Ypatingą šerno statusą kai kurių tautų mitologijoje rodo ir kalbos duomenys. Pavyzdžiui, senovės islandų kalboje žodis *jöfurr* vartojamas ne tik šerno, bet ir valdovo / kunigaikščio reikšmė. Tokią pat reikšmę senovės irlandų kalboje išlaikė leksema *torc*¹³. Prisimintina čia ir Publijaus Kornelijaus Tacito informacija apie aisčius, kurie, jo žiniomis, garbina dievų motiną ir *kaip savo tikėjimo ženklą nešioja šernų atvaizdus*¹⁴. Vėliau, greičiausiai dėl judaizmo ir krikščionybės įtakos, kiaulė tapo visais požiūriais nešvari gyvuliui¹⁵. Krikščionybėje šernas (kiaulė) – velnio įsikūnijimas. Evangelijoje perteiktas pasakojimas apie tai, kaip Kristus iš dviejų nelaimėlių išvarė velnius. Velniai persimeta į kiaules, o šios nuo skardžio sušoka į jūrą¹⁶.

1. KIAULĖ (ŠERNAS) – AUKA DIEVAMS IR MIRUSIEMS PROTĖVIAMS

Lietuviams priskiriamuose rašytiniuose šaltiniuose (Jonas Lasickis, XVI a. pab.) minimos net trys kiaules globojusios dievybės: Krukis (*Krukis*) yra *kiaulių dievas*, jį su didžiausiu pamaldumu garbina Budraičiai, t. y. kalviai, Kremata (*Kremata*) – paršų ir kiaulių dievas, kuriam *kūrena židinius ir aukoja alų, liedami jį ant kiaulių*¹⁷; Priparšis (*Priparscis*), kuris *augina žindomus paršiukus*¹⁸. O kam ir kokių tikslu lietuvių bei prūsų gentys kiaulę aukoję?

Į šį klausimą pirmasis savo samprotavimus XVII a. pab. pateikė dar M. Pretorius, sakdamas, kad *...kiaulė aukojama tam, kad žmogus liktų sveikas ir galėtų gerai valgyti, nes valgytas esąs ženklas, jog jis sveikas <...> kiaulė tartum esti skirta žmogui būti naudinga, dėl to ir pasirinkta aukoti dėl žmonių*¹⁹.

Kiaulės skerdimas. Freskos Pompėjoje fragmentas. Neapolis. Nacionalinis archeologijos muziejus

A. Miežinskis, o vėliau ir A. J. Greimas, analizuodami Sovijaus mitą, atkreipia dėmesį į glaudų kiaulės ir šerno (visos kiaulių šeimos) ryšį su laidotuvių apeigomis ir mirusiųjų kultu²⁰. G. Beresnevičius, konstatuodamas, kad šerno vaizdins apskritai yra *labai sudėtingas ir komplikotas*, tuo pat metu linkęs pripažinti, kad Sovijaus mite šio gyvūno chtoniškumas turėtų būti siejamas su *Žemės Motinos ir Deivės Motinos* semantiniu lauku²¹. N. Vėlius, įvertinęs bendraindoeuropietiško mitologinį kontekstą, tvirtina, kad baltams turėjo būti žinomos abi šerno (kiaulės) simbolinės – karingumo ir vaisingumo prasmės²². N. Laurinkienė iškelia hipotezę, kad *lietuvių ir prūsų palikuonių per sėjos apeigas valgyta kiauiliena interpretuotina kaip auka Žemynai*. Tiesa, čia pat pastebima, kad sėjos metu galėjo būti aukojama ne tik kiaulė, bet ir višta ar gaidys, o *kiaulė arba paršiukas būdavo aukojami ir kitiems chtoniškiesiems vaisingumo dievams: Pergrubiui, Patrimpu*²³, mirusiųjų deivei Velionai²⁴. Antrasis pastebėjimas kiek prieštarauja pirmajam. Visiškai N. Laurinkienės nepaminti ir neaptarti liko daugelis kitų kiaulės (paršelio) aukojimo pavyzdžių – kiaulės aukojimas Sembos pusiasalyje 1531 m., žinduklio paršiuko aukojimas dievui *Szwaybroto*, paršelio aukojimas Upiniui (*Upinis Dewos*), dievams *Isodui, Dirwokszniui*. Dėl šios priežasties manytina, kad aukojimo apeigas būtina analizuoti kompleksiskai, kai dėmesys lygiomis dalimis skiriamas ir aukojimo tikslų išryškinimui, ir aukos turinio, ir išsamiai aukojimo adresato analizei, kai parenkami ne pavieniai ar labiausiai į akis krentantys, bet visi raštijoje fiksuoti pavyzdžiai, nepamirštant, beje, įvertinti ir šaltinių autentiškumą. Dėl šios priežasties susisteminsime visus lietuviams ir prūsams priskiriamuose rašytiniuose šaltiniuose aptinkamus atvejus, kai dievams aukojama kiaulė (paršas, kuilys). Iš viso šiuo metu žinoma septyniolika tokių aukojimo pavyzdžių, kurie užfiksuoti XIII–XVII a. raštijoje²⁵.

Iš lentelėje pateiktų duomenų analizės galima suformuluoti bent kelis reikšmingus pastebėjimus: 1) kiaulė (šernas paršelis) aukojami įvairiems (skirtingiems) dievams (Svaibratas, Žemininkas Upinis dievas, Deivės, Dievas, Dimpstipatis, Pagirnis, *Zempats, Isodas, Dirwoksznis*); 2) aukoti gali būti / turi būti parenkama riebi nupenėta kiaulė, žinduklis paršiukas, šernas, paršas; įvairuoja ir aukoti parinkto gyvulio spalva (juoda kiaulė, balti paršiukai; dažnu atveju kiaulės (paršo) auka tolygi kito kurio nors gyvulio (jaučio, ožio) aukai; 3) kartais aukojimo apeigai vadovauja vaidila, maldininkas, o, jo nesant, – šeimininkas, šeimininkė, vyriausias šeimos narys. Apeigose, matyt, priklausomai nuo jų tikslų, gali dalyvauti tik vyrai / tik moterys / visi šeimos nariai / kelių kaimų gyventojai; 4) kiaulė aukojama dievams pasitelkiant įvairius aukojimo būdus – auka (jos dalis) sudeginama, suvalgoma (kartu su dievais), dalis numetama po stalą, į trobos kertes, sumetama į jūrą, upę ir pan.; 5) įvairuoja aukojimo apeigų tikslai (kad žuvis grįžtų į pakrantę; kad kiaulių banda gausėtų; kad saugotų grūdus ir galvijus; kad dievai duotų sveikatos, saugotų nuo žalos, išpildytų visus norus, užaugintų javus; už suteiktas gėrybes ir malonę; už sėkmingą mėsšlavežį; žmonių, gyvulių apsaugą ir t. t.); 6) įvairuoja aukojimo vieta (pakrantė prie jūros, prie bet kurio ažuolo; jaujoje, prie upės ir t. t.).

Ar pagal šiuos parametrus įmanoma nustatyti kokias nors koreliacijas tarp aukojimo tikslų, adresato, aukojimo būdo, vietos ir apeigoje dalyvaujančiųjų skaičiaus ar lyties? Vargiai. Tam tiesiog stinga didesnio pavyzdžių skaičiaus. Tuokart apsiribosime prie-

laida, kad tokia aukojimo praktika (kai koreliacijos tarp minėtų parametrų įžiūrėti nebėra galimybių) yra pagoniškosios religijos destruktijos rezultatas (nebėra legalių šventviečių, nebeatliekami metiniai bendruomeniniai aukojimo ritualai; dažniausiai aukoja šeimose, uždaroje vyrų / moterų bendrijoje; aukojama vietinėms siauras funkcijas globojančioms dievybėms).

2. KIAULĖ XIX–XX A. PAPROČIUOSE, TIKĖJIMUOSE, TAUTOSAKOJE

Daugelyje šalių dar ilgą laiką po krikščionybės įsigalėjimo išliko įvairių papročių ir tikėjimų, kuriuose kiaulė (kaip ir jautis ar ožys) neatsiejama nuo vaisingumo ir derlingumo. Vienas populiariausių kiaulės (kuilio, šerno) – derliaus dvasios įvaizdis. Tiuringijoje banguojant javams sakoma: *Lauku lekia šernas*; kai kuriose Vokietijos žemėse *Rugių kiaule*, *Kviečių kiaule* vadinamas paskutinis pėdas. Siekiant gero ateinančių metų derliaus, Kurliandijoje sėjos

metu į lauką atnešama virtos kiaulienos. Mėsa sėjėjai suvalgo, o uodegą užkasa javų lauke, tikėdami, kad tokio ilgio bus ir javų varpos. Daugelyje Vokietijos vietų Užgavėnėms verdama žirnių sriuba su kiauliena. Po valgio likę kaulai yra saugomi iki sėjos ir maišomi su sėkla arba užkasami į žemę. Skandinavai Kalėdoms kepa šerno (kiaulės) formos karvojų, kurio bent dalis išsaugoma iki sėjos ir maišoma su javų sėkla⁴⁴. Visais išvardintais atvejais pastebima kiaulės pavidalo javų dvasios kelionė per žemdirbiškų metų ciklą – javų dvasia rudenį su paskutiniu pėdu pargabenama į namus, o pavasarį su sėkla vėl grąžinama į javų lauką.

Chronologiškai vėlesniais laikytini tikėjimai, kuriuose kiaulės pavidalo javų dvasia netenka savo sakralumo ir tampa darbo žaidimų, juokavimų dalimi. Pavyzdžiui, daugelyje Vokietijos žemių paskutinį javų kuokštą nukirtęs, paskutinį kartą sudavęs spragilu baigiant kulti javus tampa *kiaulės savininku* arba *kiaule*. Toks darbininkas paprastai kaip nors yra pažymimas – dažniau-

1 lentelė. Auka – kiaulė (šernas, paršelis, kuilys)

Šaltinis, metai, šaltinio pobūdis	Adresatas	Auka ir aukojimo būdas	Atlikėjas	Tikslas
1. Jonas Malala. <i>Kronika</i> (1261 m.) duomenys autentiški ²⁶	Chtoniškoji dievybė?	Šernas	Apeigai vadovauja Sovijus	Atlikti laidotuvių ritualą (?)
2. S. Grunau. <i>Prūsijos kronika</i> (1529 m.); duomenys autentiški ²⁷	Svaibratas (<i>Szwaybrotto</i>)	Žinduklis paršiukas. Aukojama prie ažuolo	Prūsai	Kad būtų daug vištų, žąsų, ančių
3. M. Strijkovskis. <i>Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusijos kronika</i> (1582 m.); duomenys autentiški ²⁸	Žemininkas	Kiaulė, kuilys; veršis ir telyčia. Pirmieji kąsniai dievui (metama po stalą, ant krosnies, į kiekvieną trobos kertę)	Apeigai vadovauja žynys. Dalyvauja 3–4 kaimų visi žmonės	Už visokeriopą gėrybę ir saugumą
4. M. Strijkovskis. <i>Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusijos kronika</i> (1582 m.); duomenys autentiški ²⁹	Upinis dievas (<i>Upinis Dewos</i>)	Balti paršiukai	?	Kad vanduo skaidrus tekėtų
5. L. Davidas. <i>Prūsijos kronika</i> (1583 m.); duomenys autentiški ³⁰	Prūsų dievai	Juoda kiaulė (speniai sumetami į jūrą, mėsa suvalgoma)	Vadovauja vaidila. Aukojimo apeigose dalyvauja tik vyrai	Kad žuvis grįžtų į pakrantę
6. J. Laviškas ³¹ . <i>Laiškas Jonui Pauliui Kampanui</i> (1583 m.); duomenys autentiški ³²	Žemės deivė	Nupenėta kiaulė	Aukojama vien moterys	?
7. J. Laviškas. <i>Žemaitkiemio misija</i> (1583 m.); duomenys autentiški ³³	Dievas	Riebi kiaulė	Aukojas tėvas. Dalyvauja tik tėvai ir vaikai	Kad kiaulų banda gausėtų
8. <i>Vilniaus jėzuitų kolegijos 1600 m. ataskaita</i> ; duomenys autentiški ³⁴	Akmenys, kuriuos vadina deivėmis (<i>Deyues</i>)	Juodas žindomas paršiukas	Šeimos tėvas, motina ir sena aukotoja	Kad saugotų grūdus ir galvijus
9. <i>Vilniaus jėzuitų kolegijos 1604 m. ataskaita</i> ; duomenys autentiški ³⁵	Dimstipatis (<i>Dimstapatis</i>)	Kiaulė	Dalyvauja tik moterys	?
10. <i>Vilniaus jėzuitų kolegijos 1604 m. ataskaita</i> ; duomenys autentiški ³⁶	Pagiris (<i>Pagyrmis</i>)	Paršą arba jautį	Aukojama vien vyrai	?
11. <i>Rygos jėzuitų kolegijos 1606 m. ataskaita</i> ; duomenys autentiški ³⁷	Įvairiems dievams	Juodą paršėlį (taip pat ir kitus juodos spalvos gyvūnus).	Aukojimus atlieka „keli latvių seniai“	
12. <i>Lenkijos jėzuitų istorija</i> (1619 m.) ³⁸	<i>Zempats</i>	Kiaulė		
13. <i>Lenkijos jėzuitų istorija</i> (1619 m.) ³⁹	Isodas	Kiaulė		
14. <i>Lenkijos jėzuitų istorija</i> (1619 m.) ⁴⁰	<i>Dirwoksznis</i>	Kiaulė	Apeigai vadovauja apsiaustu apsigaubusi. Dalyvauja tik moterys	Prašoma deivių palankumo
15. M. Pretorijus (XVII a. pab.); duomenys autentiški ⁴¹	Dievas?	Kiaulė (ožys)	Apeigai vadovauja maldininkas. Dalyvauja visi šeimyniškiai	Už sėkmingą mėsą: žmonių, gyvulių apsaugą
16. M. Pretorijus (XVII a. pab.) ⁴²		Kiaulė (dalis suvalgoma, dalis išrūkoma)	Apeigai vadovauja maldininkas. Dalyvauja visi šeimyniškiai	
17. M. Pretorijus (XVII a. pab.) ⁴³	Dievas? / Žemyna?	Ant stalo patiekama kiaulės galva su knysle, kiaulės kojos	Dalyvauja tik vyrai	Kad Dievas duotų sveikatos, saugotų nuo žalos, išpildytų visus norus, užaugintų javus; už suteiktas gėrybes ir malonę

Jaunuolis atlieka aukojimo ritualą Piešinys ant vazos. IV a. pr. Kr. Nacionalinis archeologijos muziejus. Ispanija

Kalidono šerno medžioklė. Piešinio ant vazos fragmentas. VI a. pr. Kr. Nacionalinis archeologijos muziejus. Florencija.

siai apraišijomas javų grįžtėmis, kitų pjovėjų tampomas po lauką ir pan. „Garbingu titulu“ jo savininkas gali atsikratyti tik vienu būdu – nunešdamas savo „kiauliškus“ ženklus kaimynui ir garsiai apie tai pranešdamas: *Paimkite kiaulę*⁴⁵.

Gausu kiaulės aukojimo refleksijų ir XIX–XX a. lietuvių papročiuose bei tikėjimuose. Kalėdų, Velykų, Užgavėnių šventinio patiekalo bendras valgymas ir kiaulienos likučių (kaulų) užkasimo į žemę ar kitokio panaudojimo agrarinėje magijoje siekis išliko nepakitęs – visokeriopo vaisingumo, derlingumo, saugumo užsitikrinimas⁴⁶. Pavyzdžiui, Velykų kumpio kaulus užkasdavo į žemę, kad ledai javų neišmuštų, kad jų „nesusuktų“, kad liūčių nebūtų, kad pelės pasėtų javų negrauztų; Užgavėnių lašiniaus ar mėsa pasitrindavo rankas, kad sėjant paukščiai grūdų nelestų, ištepavo noragą, kad ariamam lauke nebūtų usnių⁴⁷. Ilgas miežių varpas turėjo garantuoti sėjėjo valgomas kiaulės stimburys, o agurkų dydį (kaip paršiukai) – jų sodinimas tuo metu, kada kiaulės genamos namo⁴⁸. J. Kudirkos liudijimu, kai kur kiaulienos patiekalų buvo padedama ir ant Kūčių stalo, nors valgomi tokie patiekalai tik kitą, t. y. Kalėdų, dieną⁴⁹.

Panašūs papročiai žinomi ir italams, prancūzams, belgams, skandinavams, austrams, vokiečiams, visoms slavų tautoms⁵⁰. Antai rusai ir baltarusiai gruodžio trisdešimtąją dieną pjaudavo paršą. Paršo kojas atiduodavo kalėdotojams, mėsą suvalgydavo šeimyna, o kaulus sumesdavo į kiaulių tvartą. Sausio pirmąją rusai nešdavo į cerkvę paršų galvas, po to parsinešę jas namo virdavo vienam katile ir visi bendrai valgydavo⁵¹.

Kiaulės (šerno) ryšys su derlingumu, vaisingumu, regimas ir sakmėse, kuriose aiškinamas ežerų, tvenkinių, pelkių atsiradimas: tris dienas kiaulė (paršas, šernas) knisa pievą, ir toje vietoje atsiranda, į tą vietą nusileidžia debesys (ežeras)⁵²; taip pat hidronimai su dėmeniu parš– (Paršelis, Paršežeris, Paršupis, Paršupys ir kt.)⁵³. Tokių sakmių bei gyvūninės kilmės vandenvardžių turi ir mūsų kaimynai latviai (*Cūku–dikis, Cūku–dzeļme*)⁵⁴. Išvardytieji pavyzdžiai liudija glaudų žemiškųjų ir dangiškųjų vandenų ryšį bei kiaulės kaip mediatorės tarp jų vaidmenį. B. Kerbelytė net teigia, kad padavimuose juoda kiaulė, paršas ar šernas galėjo vaidinti ežero pasiuntinio arba jo antrojo pavidalo vaidmenį⁵⁵. Tokių sąsajų refleksijos, A. J. Greimo manymu,

įžiūrėtinos ir vėlyvojo laikotarpio vaikų folklore⁵⁶. Turimos omenyje piemenų maldelės, kuriose prašoma debesėlį slinkti pro šalį, už tai žadant paršelį. V. Bagdonavičius L. Davido aprašytąjį kiaulės aukojimą gretina su sakmėmis apie vandens telkinių valdovus, ponus, šeimininkus ir jų prižiūrimus gyvulius, tarp kurių gali būti ir kiaulės⁵⁷. Tai, V. Bagdonavičiaus manymu, rodo kiaulės ryšį su žvejyba⁵⁸. Visiškai įmanoma, kad supjaustytos žuvies gražinimas ežero ponui gali būti kiaulės aukojimo refleksija.

Greta kiaulės – javų dvasios; kiaulės – vaisingumo, derlingumo garanto formavosi, tiksliau – krikščionybės skleidėjų buvo formuojamas ir kiaulės – velnio įvaizdis. Dar N. Vėliaus pastebėta, kad kiaulė yra susijusi su velniu ir mirusiaisiais, velnias sakmėse kartais įsivaizduojamas kaip kiaulė⁵⁹; kiaule pasiversti gali raganos⁶⁰. Ir šiuo atveju, regis, susiduriame su pagoniškosios religijos demonizavimo procesu, kurio ištakos regimos jau XV–XVI a. Antai, L. Davido kronikos duomenimis, aukojimus pajūryje prie Rantavos atlikęs vaidila Valtinas Suplitas viešai nubaudžiamas. Sembos vyskupas jam *liepė padaryti popierinę karūną, tokią kaip parastai būna vyskupo kepurė, ant kurios buvo išpieštos kiaulės ir velnio galvos*⁶¹. Mintį apie kiaulės demonizavimo procesą paremia ir padavimų apie ežerų kilmę siužetų kaita. Archajiškesni zoomorfiniai pavidalai (šiuo atveju – kiaulės, paršo, šerno) XIX–XX a. pr. keičiami populiariomis mitinėmis būtybėmis – vokieetuku (velniu)⁶². Tiesa, N. Vėlius ir čia linkęs įžiūrėti tik *sumitologintos vandens stichijos – ežero pono artimumą velniui*⁶³. Dar pastebėtina, kad dalis lietuvių tikėjimų, kuriuose kiaulė suprantama kaip velnio įsikūnijimas, radosi ir dėl jau anksčiau paminėtų biblinių siužetų. Tokiais Senojo ir Naujojo Testamentų sekiniais laikytini tikėjimai, užrašyti J. Eli-sono: *jei moteris pamato kiaules, turi jas peržegnoti; jei kiaulė suėdė žmogų, jis net ant Viešpaties Dievo teismo nenueis*⁶⁴.

APIBENDRINIMAS

Belieka apgailestauti, kad menkai arba beveik iš viso neturime žinių apie lietuvių ir prūsų aukojimus, kai dar funkcionavo senoji, pagoniškoji religija, kai metiniai aukojimo ritualai buvo atliekami centrinėse šventyklose ir šventvietėse. Galima tik spėlioti ar įsivaizduoti, kaip tuo metu galėjo būti reglamentuotas auko-

jimo ritualas. Kad tokio reglamento būta, leidžia manyti S. Grunau, L. Davido, E. Stelos kronikose užfiksuotas prūsų religinės elgsenos taisyklės (prisakymai) bei XVI a. dokumentas *Lapelis iš dingusios laiško*, kuriuo ir po krikščionybės įsigalėjimo vis dar siekiama suvienodinti aukojimo seniesiems dievams ritualus. Didelė tikimybė, kad žemdirbiai sekė kilmingaisiais, t. y. aukoję taip pat ir tuos pačius gyvulius, tačiau jų tikslai galėjo ir nesutapti, būti skirtingi (vieniems rūpėjo karo dalykai, kitiems – derlius, gyvulių prieauglis).

Duomenys apie aukojimo ritualus raštijoje (ypač XVI–XVII a.), viena vertus, gana gausūs. Nestinga paliudijimų apie lietuvių, latvių ir prūsų įvairiose vietose, įvairiais būdais, įvairiems dievams ir pačia įvairiausia intencija atliktus aukojimus. Kita vertus, minimo laikotarpio duomenys rašytiniuose paminkluose nėra sistemiški. Daugeliu atvejų žinios fiksuojamos skirtingų autorių skirtingose vietose; fiksuojama, kai jau aiškiai pastebima ir vyksta senosios religijos destrukcija.

Nepaisant to, galima konstatuoti, kad, XVI–XVII a. rašytinių šaltinių duomenimis, aukojimo ritualų pobūdis jau iš esmės tik valstietiškas. Ritualuose įžiūrėtini žemdirbių ir gyvulių augintojų kasdieniai rūpesčiai ir siekiai – derliaus gausa, skaitlingas gyvulių prieaugis, atskiro individo ir visos bendruomenės saugumas, sveikata ir gerovė. Šie tikslai aktualūs buvo mūsų protėviams, reikšmingi tebėra mums, svarbiausi išliks, nepaisant sparčiai besikeičiančios aplinkos, naujų technologijų įsisavinimo, ir ateities kartoms⁶⁵.

Rašytiniuose šaltiniuose fiksuotų pavyzdžių analizė rodo, kad kiaulės parinkimas aukoti ir jos aukojimo ritualas iš esmės niekuo nesiskiria nuo tų aukojimo ritualų, kai pasirenkamas kuris nors kitas gyvūnas – jautis, karvė ar ožys. Visais atvejais gali įvairuoti tiek adresatas, tiek aukotojai, tiek jų tikslai.

Belieka sutikti su W. Mannhardtu, teigusiu, kad karvės, kiaulės, ožkos ir kiti gyvūnai buvo aukojami įvairioms dievinamoms būtybėms, o Žemynai – ne tik kiaulės, bet ir kiti gyvuliai⁶⁶.

NUORODOS

- ¹ Balsys R. Ožys baltų pasaulėjautoje: nuo aukos aukščiausiems dievams iki velnio gyvulio. *Gimtasai kraštas. Praeities ir dabarties kultūros metraštis*. 2014. Nr. 7. Kaunas: Žiemgalos leidykla, p. 38–47; Balsys R. Jautis baltų pasaulėjautoje: nuo aukos aukščiausiems dievams iki javų dvasios. *Gimtasai kraštas. Praeities ir dabarties kultūros metraštis*. 2016. Nr. 1 (10). Kaunas: Žiemgalos leidykla, p. 5–12.
- ² Balsys R. Pagoniškieji lietuvių ir prūsų aukojimai prie vandens ir per vandenį. *Res Humanitariae. T. XVIII*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2015, p. 167–177.
- ³ Nilsson M. P. *Greek Folk Religion*. New York: Columbia University Press, 1940, 25; Джеймс Джордж Фрезер. Золотая ветвь. Исследование магии и религии. Москва: Издательство политической литературы, 1980, 519. Dar žr.: Bagdonavičius V. Aukojimas prūsųose šešioliktojo šimtmečio pradžioje. *Prūsijos kultūra*. Vilnius: Academia, 1994, 129; Зайцев А. И. Греческая религия и мифология. Курс лекций. Под редакцией Л. Я. Жмудя. С.–Петербург, 2005, p. 108; Laurinkienė N. *Žemyna ir jos mitinis pasaulis*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 233.
- ⁴ Tik moterų dalyvavimą Tesmoforijų šventėje kai kurie tyrinėtojai linkę aiškinti tuo, kad žemdirbystė primityviose visuomenėse buvo moters išradimas, ji buvo pirmoji, pamėginusi žemę išdirbti, įberti į ją sėklą ir išauginti vaisių, tad tikriausiai dėl to ir žemdirbystės dievybės daugelio tautų mitologijose buvo moteriškos lyties (Žr. Harrison J. E. *Prolegomena to the study of Greek religion*. Cambridge, 1912, 272; Laurinkienė N. Kiaulės aukojimas. Šiaurės Atėnai. Nr. 938. 2009 04 24, p. 2.). Šie argumentai nėra labai tvirti. Mat jau ir ikigraikiškose civilizacijose buvo žinomas žemės arimas jaučiais. Kur kas labiau tikėtina, kad tik moterys šiuos visai bendruomenei svarbius vaisingumo ritualus atlieka dėl gamtos suteiktos galios pratęsti žmonių giminę.
- ⁵ Italinė pušis (lot. *Pinus pinea*), arba pinija, – pušinių šeima (*Pinaceae*) priklausanti spygliuočių medžių rūšis. Paplitusi Viduržemio jūros regione. Kilmės vieta – Pirėnų pusiasalis, bet jau ankstyvoje senovėje dėl savo riešutų išplatinta po visą regioną. Čia reikšminga ir pušies, ir ypač – pušies kankorėžio simbolika. Pušies, o dar labiau eglės kankorėžis laikomas „gyvybės kibirkštimi“, pradžios simboliu ir tapatinamus su falu (plačiau žr. Balsys R. Vestuviniai sodai: genezė ir simbolika. *Gimtasai kraštas. Praeities ir dabarties kultūros metraštis*. Nr. 5. Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2012, 33–40).
- ⁶ Зайцев А. Греческая религия и мифология. Курс лекций. Под редакцией Л. Я. Жмудя. С.–Петербург, 2005, 108.

P. P. Rubensas. Kalidono šerno medžioklė. 1618 m.

- ⁷ Зайцев А. Греческая религия и мифология. с. 109.
- ⁸ Bendida – trakų dievybė, kurią V a. pr. Kr. pradėjo garbinti graikai, ilgainiui sutapatindami ją su Afrodite (*Lietuvių enciklopedija. T. II*. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1954, 374).
- ⁹ Баева В. Свинья в фольклоре болгар: символика и ритуалы. Prieiga per internetą – <http://bnr.bg/ru/post/100288729>. Žiūrėta 2014 11 25.
- ¹⁰ Monaghan P. *The Encyclopedia of Celtic Mythology and Folklore*. New York, 2004, 113, 334, 380.
- ¹¹ Символика Свиньи. Prieiga per internetą – <http://www.liveinternet.ru/users/3587471/post/182903421/>. 2014 11 25.
- ¹² Иванов Вч. В.; Топоров В. Н. Славянские языковые моделирующие семиотические системы (древний период). Москва: Наука, 1965, 37–38, 116, 134–135; Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вч. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы: реконструкция и историко-типологический анализ проязыка и протокультуры. Т. I–II. Тбилиси: Universita, 1984, 516–517; Monaghan P. *The Encyclopedia of Celtic Mythology and Folklore*. New York, 2004, 50–51.
- ¹³ Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вч. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы: реконструкция и историко-типологический анализ проязыка и протокультуры. Т. I–II. Тбилиси: Universita, 1984, 516–517.
- ¹⁴ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. I*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 145.
- ¹⁵ Kunigų knygoje (Kun 11, 3) sakoma: „Galite valgyti kiekvieną gyvulį, kuris turi skeltą nagą ir gromuliuoja“ (žr.: Šventasis Raštas. Senasis Testamentas. Vilnius: Vaga, 1990, 146).
- ¹⁶ *Evangelija pagal Matą 8. 28–32*. Prieiga per internetą – http://biblija.lt/index.aspx?cmp=reading&doc=BiblijaRKK1998_Mt_8. Žiūrėta 2014 11 28.
- ¹⁷ Švenčionių rajone Šventos kaime yra Sirvetos regioninis parkas, o jame – pažintinis mitologinis takas, kuriame greta kitų mitologinių figūrų galima pamatyti ir skulptorės Astos Vasiliauskaitės sukurtą Krematos skulptūrą.
- ¹⁸ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, p. 594–595. Plačiau apie šias dievybes žr.: Balsys R. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010, p. 184–190.
- ¹⁹ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. III*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2003, p. 238.
- ²⁰ *Lietuvių mitologija. T. I*. Parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mintis, 1995, p. 381–384; Greimas A. J. *Lietuvių mitologijos studijos*. Sudarė Kęstutis Nastopka. Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 362.
- ²¹ Beresnevičius G. *Baltų religinės reformos*. Vilnius: Taura, 1995, p. 24.
- ²² Vėlius N. Publijus Kornelijus Tacitas (žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. I...*, p. 140). Tokią prielaidą iš dalies paremia toponimika. Pavyzdžiui, Veprių miesto pavadinimas kilęs iš kadaise lietuviams žinoto bendrinio žodžio *vepris* arba *veprys* „šernas“ (Būga K. *Rinktiniai raštai. T. II*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959, p. 648–649). Karingoji šerno simbolika įprasmina šio miesto herbe – skydo sidabriname lauke pavaizduotas raudonas šėlstantis šernas su auksinėmis iltimis ir kanopomis, laikantis vertikalią auksinę ietį. Kur kas daugiau toponimų, sietinių su bendrinio žodžiu *vepris*, žinoma Latvijoje – Vepralksna, Vepra kalns, Veprine, Vepra purvs, Veprežers, Vepru druvus (žr. A. Vanagas. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas, 2001, 372).
- ²³ M. Pretorijus aiškiai nurodo, kad teiginį „Patrimpai buvo skerdžiama kiaušė“ formuluoja remdamasis K. Hennenbergerio samprotavimais, o ne aprašytu faktu (Pretorijus M. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos re-gykla*. Parengė I. Lukšaitė bendradarbiaudama su M. Girdzijauskaite, S. Drevello, J. Kiliumi, M. Čiurinsku. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006, p. 162–163). Apskritai M. Pretorijaus pasvarstymai perpasakojant ankstesnius autorius vargiai gali būti laikomi patikimais. Netretai M. Pretorijus pats sujungia XVI a. šaltinių informaciją su savo gyvenamuoju laikotarpiu užfiksuotais papročiais. Kad kovo mėnesį prieš sėją skalviai ir nadruviai kaip apieginį patiekalą valgė kiaušė galvą, galima tikėti (Lietuvoje paprotys ant Velykų stalo patiekti kiaušė galvą, o vėliau jau tik kumpį išliko iki pat XX a. pab.), tačiau ar šis apieginis patiekalas sietinas, kaip teigia M. Pretorijus, su Pergrubriu, galima abejoti. Juolab kad jau kitame skyriuje M. Pretorijus prisipažįsta, kad apie prūsų garbintus dievus informaciją jis ėmė iš ankstesnių autorių, t. y. kad jo gyvenamuoju laikotarpiu apie Pergrubrį jau niekas nieko nežinojo (žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. III...*, p. 255, 256).
- ²⁴ Laurinkienė N. *Žemyna ir jos mitinis pasaulis*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 231–242.
- ²⁵ Turimi omenyje tik tie šaltiniai, kurie informaciją perteikia pirmą kartą. Perrašai čia neskačiuojami.
- ²⁶ Tyrinėtojų iš esmės vieningai sutariama, jog Sovijaus sumedžiotas šernas yra laidotuvių ritualo dalis: „Sovijus buvo žmogus. Pagavęs šerną, išėmęs iš jo devynias blužnis, jis davė jas savo pagimdytiesiems iškepti...“ (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. I...*, p. 267–268).
- ²⁷ „Svaibratas (Szwajbrotto) buvo penktasis dievas <...> Šiam irgi galima buvo aukoti bet kur priešais ažuolą; tai buvo dievas, kuris jiems teikdavo daug vištų, žąsų, ančių, o jam reikėdavo aukoti žinduklį paršiuką (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II...*, p. 113).
- ²⁸ „...Tada jie keldavo sudėtinę puotą, į kurią susimesdavo visi, kartais iš trijų ar net keturių kaimų. Sueina, būdavo, į vienus namus su pačiomis, vaikais, tarnais, stalą apkreikia šieniu arba kitur apdengia staltiese, ant jos padeda kelis kepalus duonos, ant kampų stato keturias didelius ašončius alaus, o tada atveda veršį ir telyčią, aviną ir avių, ožį ir ožką, kuilį ir kiaušę, gaidį ir vištą, žąsiną ir žąsį ir dar kitų gyvulių <...> Visus juos pagal savo apeigas kaip auką savajam dievui Žemininkui (Ziemiennikowi) užmuša. Pirmasis ima pagaliu mušti kurį nors gyvulį jų žynys arba pagonių kunigas...“ Po to, M. Strijkovskio duomenimis, aukoti paskirti gyvuliai ir paukščiai verdami ir kepami ant ugnies. Viską paruošus, kviečiamas dievas Žemininkas: „Čia tau, o Žemininke (Ziemiennik), dieve mūsų! Teikis aukas priimti, o tuos patiekalus maloningai valgyti.“ Po to jau ir patys aukotojai valgo ir geria, vis paragindami, kviesdami taip daryti ir dievą Žemininką (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II...*, p. 548).
- ²⁹ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II...* p. 546.
- ³⁰ Vaidila Valtinas Suplitas paliepė į pakrantę prie Rantavos atgabenti juodą kiaušę ir dvi statines alaus. Po to jis „...šitą juodą, gerai nušertą riebią kiaušę, palydėdamas keistais judesiais, paskerdęs, nusvilino, nuvalė ir puikiai paruošė. Paskui jis nuplovė kiaušė spenius (kas ypač įsidėmėtina) ir, ištaręs ar sumurmėjęs keletą žodžių, įmetė juos į jūrą. Prieš dėdamas kiaušė mėsą į didelį katilą, jis dar daugiau kalbėjo ir išdarinėjo visokių savo burtininkavimo judesius <...> Kai mėsa pakankamai išvirė, visi esantys turėjo valgyti ir išgerti alų...“ (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II*, p. 290).
- ³¹ Reikėtų pritarti Vytautui Ališauskui ir būtent taip (Jokūbas Laviškis) vadinti šį lietuvių, kilusį iš Anykščių rajono Laviškio kaimo (žr.: *Baltų religijos ir mitologijos relikvai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVIII a.* Sudarė ir parengė Vytautas Ališauskas. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2016, p. 69.)
- ³² Iš Jokūbo Laviškio laiško Jonui Pauliui Kampanui, rašyto 1583 metais, apie Žemaitkiemyje (Ukmergės rajonas) vykdytą misiją: „...rudenį garbinama žemės deivė (tellure dea), kuriai vienos moterys aukodavo ilgai penėtą kiaušę ir pačios ją, tinkamai paruošusios ir pasikvietusios žiniuonę, suvalgydavo <...> šiam aukojimui vadovauti skirdavo kokią nors naują nuotaką, kuri ką nors negerai darančias, deivės kerštu grasindama, nuo blogo poelgio sulaikydavo...“ (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II*, p. 608). Kitoje šios misijos redakcijoje „Annuae litterarum“, išspausdintoje tais pačiais 1583 metais, informacija dar papildyta teiginiu, jog kiaušė aukojimo likučius „...pakasdavo žemėn jaujoje, o kitą dalį padėdavo po namų girnomis“ (*Baltų religijos ir mitologijos relikvai ...*, p. 73).
- ³³ „Jei kiaušius kaimenėje būdavo koks nors riebus gyvulys, jį šeimos tėvas aukodavo Dievui, idant banda gausėtų. Paaukotojo mėsos ragaudavo vien tėvai ir vaikai“ (*Baltų religijos ir mitologijos relikvai ...*, p. 73.)
- ³⁴ „Papjauna žindomą paršiuką, visiškai juodą, kurį išvirtą suvalgo šeimos tėvas ir motina kartu su sena aukotoja; maža dalis tiek paršiuko, tiek nuo kito maisto, įeigu jį buvo ruošę, kartu su dvidešimt septyniais gabalais duonos nunešama į jaują, kur minėtas deives tik jį viena, visiems atsitolinus, maldauja“ (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II*, p. 628.)
- ³⁵ „Jam pačios motinos aukoja kiaušę, kurią ratu sustojusios moterys laiko, o vyresnioji ją paskerdžia. Jos pačios ir suvalgo mėsą. Šitose apeigose neleidžiama dalyvauti berniukams ir mergaitėms, nes moterys bijo, kad dėl jų dalyvavimo dievas nepritrūktų to, kas pelnytai joms priklauso“ (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II*, p. 630).
- ³⁶ „Kitą namų dievą savo kalba vadina Pagirniu (Pagyrmis). Jam tam tikrose vietose tris kartus per metus vyrai aukoja paršą arba jautį, o moterys – gaidžius. Tada, kai aukoja vyrai, moterys negali dalyvauti...“ (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II*, p. 630).
- ³⁷ „...o dar kitiems [aukoja] jautį, vištą, paršėlį arba ožį, visus būtinai juodus. Aukotojais būna keli latvių seniai, kurių vyriausias, aukodamas minėtas aukas, kartu su kitais dviem seniais pusbalsiu murma po kuriuo

Sarkofago fragmentas. Kalidono šerno medžioklė. III a. Roma. Kapitolijaus muziejus

nors šventuoju medžiu kažkokių žodžių; užbaigus aukojimą, pribėga keletas ir, paėmę statinę alaus, pakelia ją į viršų, paskui, pamirkę jon liepos šaką, apšlaksto žmones..." (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. III. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2003, p. 557.) Ta pati informacija kartojama ir 1613 metų Livonijos bažnyčių vizitacijos ataskaitose (ten pat, 562).

³⁸ „Pasėtų žemėn sėklų sergėtojui – kiaulė“ (Ališauskas V. Dievai po Lietuvos dangumi, Vienos dėlionės gabalėliai. *Naujasis Židinys-Aidai*. Nr. 2. 2012, 95–102; *Baltų religijos ir mitologijos relikvai*..., p. 176).

³⁹ „Turtų dievui auka būdavo kiaulės“ (Ališauskas V. Dievai po Lietuvos dangumi..., p. 95–102; *Baltų religijos ir mitologijos relikvai*..., p. 176).

⁴⁰ „Deivėms, gyvenančioms klėtyse, auka buvo moteriškos lyties kiaulė, prieš tai iškilminga eiseną ją atsigabendavo prie klėčių: šioje eisenoje tamsiu apsiaustu apsibūsi moteris vaizduodavo kunigę ir vesdavo vilkstinę, įkandin traukdavo moteris, ant galvų užsidėjusios vainikus, supintus iš žirnių virkščių ir tuščių avinžirnių ankščių, nešinos valgiais ir gėrimais bei giedodamos. Atėjusios prie aruodų, šaukia Deives, gyvenančias po laiptais (ant kurių genties papročiu deda pėdus prieš saulę), meldžia, kad linksmos ir jiems bei jų labui ne priešiškos, ne kenkėjiškos, bet palankios bei geraširdiškos būtų...“ (Ališauskas V. Dievai po Lietuvos dangumi..., p. 95–102; *Baltų religijos ir mitologijos relikvai*..., p. 176). Čia cituoto leidinio sudarytojas ir parengėjas Vytautas Ališauskas įvadinėje dalyje pripažįsta, kad „identifikuoti kokias lietuviškas ūkines ir mitines sąvokas atitinka lotyniškąjį nėra paprasta“, tad „skaitytojas ras ir paslydimų, ir neprimtinų interpretacijų (žr.: *Baltų religijos ir mitologijos relikvai*..., p. 29). Su tuo iš dalies galima sutikti, tačiau kartais vienos ar kito žodžio atitiktis radimas iš esmės gali pakeisti visą tekstą, jo prasmę. Regis, kad dėl čia pacituoto teksto vertimo, matyt, reikėtų diskutuoti ir jį tikslinti, atsižvelgiant į to laiko valstiečių sodybos pastatų paskirtį, jų struktūrą bei atskirų pastatų dalių ar įrenginių paskirtį bei jų pavadinimus. Labiau tikėtina, kad deivės, kurioms aukojama kiaulė, reziduoja jaujoje. Būtent taip siūloma versti į lietuvių kalbą lot. *horreum* (apie tai plačiau žr.: Balsys R. *Lietuvių ir prūsų pagonybė: alkai, žyniai, stabai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2015, p. 42–51). Pritarus tokiam vertimui, koreguotinas ir kitų šio teksto leksemų vertimas į lietuvių kalbą (turimos omenyje šios leksemos ir jų vertimai: *ad granaria – prie aruodų*, *Deas subter scalas – deives, gyvenančios po laiptais*). Jaujose, kaip žinoma, aruodų nėra (jie yra svirnuose, klėtyse), juo labiau nėra ir niekada nebuvo jokių laiptų (ypač tokių, ant kurių būtų džiovinami prieš saulę javų ar linų pėdai), bet tikrai buvo arдай ir žardai (arдай – tai jaujoje virš duobos arba pirties suguldytos kartys, ant kurių sustatomi ir džiovinami linai arba javai, o žardai – statiniai iš karčių, ant kurių džiovinamos linų galvelės, žirniai, vikiai, grikliai ir kt. (pvz.: „Ardus prijavė – jaują priešėrė“, „Pilnus arodus linų pridžioviė“, „An kluonų žardai stovėjo“, „Jei bus giedra, tai žarde sėmenys tuoj suspirs“, „Vėjas, saulė – greitai išdžiūsta sėmenys ant žardų“ (*Lietuvių kalbos žodynas*. T. I. Atsak. redaktorius J. Krupas Vilnius: Mintis, 1968, p. 292; *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XX. Vyriausiasis redaktorius Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002, p. 164–165). Toks teksto

vertimas pirmiausia keičia apeigos vietą (tai yra jauja) ir paaiškina, kodėl moteris apeigos metu ant galvų užsidėdavo vainikus, supintus iš žirnių virkščių ir tuščių avinžirnių ankščių (nes deivės gyvena po žardais, ant kurių tie žirniai ar avinžirniai ir džiovinami).

⁴¹ Po šitos šventės yra dar viena šventė, kurią švenčia tada, kai mėsą veža arba baigia vežti. Tada kartais skerdiama kiaulė, kartais pjaunamas baltas ožys treigys, kartu paprastai vyksta tokios apeigos. Pavakariais, kai mėsšlavežis baigiamas, šeimininkė padengia stalą, padeda valgių ir gėrimų. Tada į trobą ateina maldininkas (Maldininks), šio nesant, šeimininko paskerdžiamas ožys arba kiaulė. Dėkoja Dievui, kad davė gerai išvežti mėsą ir kad saugojo žmones, arklius ir pakinktus (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. p. 297–299). Pastabą dėl šio teksto patikimumo žr.: Balsys R. *Ožys baltų pasaulėjautoje*..., p. 43.

⁴² „Yra dar viena prūsų šventė, tokia pat, kaip ir kitos, jų vadinama skerstuvėmis (Skerstuves); tai šventė, per kurią skerdiama. Tiesą sakant, ji skirta kiaulei skersti, laikantis beveik tokių pat apeigų, kaip per mėsšlavežį pjaunant ožį, tik tai kiaulienės visos nesuvalgo per kartą, kas liek išrūko ir pakabina. Švenčiama taip pat su palabinimais (Palabinken) ir žemyneliavimais (Zemynelaucken) bei daugkartiniais nugėrimais. Pagrindiniai mėsos valgiai yra nugarinė, inkstai, plaučiai, blužnis, visa tai drauge iškepama ir suvalgoma. Kaulai sudeginami, dėl pelenų svarstoma ir, jei jų niekam nereikia, pakasami žemėje, be to, jie vartojami įvairiems reikalams, ir paprastai juos pasideda maldininkas (Maldininks) (žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. III..., p. 297–299). Šis M. Pretorijaus prašas, kaip ir daugelis kitų, šiek tiek kelia abejonių dėl netikslumų arba prieštaravimų, kurių tekstų autorius čia neišvengia.

⁴³ Sėjos šventė, M. Pretorijaus duomenimis, pradedama rytė (prieš išeinant į laukus) ir baigiama vakare po dienos arimo. Apeigos atliekamos slapta, jose dalyvauja tik vyrai (išskyrus laistymąsi vandeniu); pačioms apeigoms vadovauja maldininkas (*maldikkas, maldininkas*), o jei jo nėra, tai tą patį atlieka šeimininkas. Mums labiausiai rūpi baigiamoji apeigos dalis, kuri vyksta vakare grįžus iš laukų, kai visi artojai jau pakankamai aplieti vandeniu: „...Po šių šėlionų ir varžytuvių šeimininkė padengia stalą, ant kurio ji paprastai dubenyje patiekia kiaulės galvą, kiaulės kojų ar kitokių valgių, bet būtinai turi būti kiaulės knyslė linkint, kad artojams sektųsi arklų lengvai versti dirvą, kaip žemę verčia kiaulė ją knisdama...“ (Pretorijus M. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*..., p. 493–501).

⁴⁴ Фрезер Д. Д. Золотая ветвь. Исследование магии и религии. Москва: Издательство политической литературы, 1980, с. 510–511.

⁴⁵ Фрезер Д. Д. Золотая ветвь..., с. 510.

⁴⁶ Plačiau žr.: Balys J. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993; Laurinkienė N. Žemyna ir jos mitinis pasaulis. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 241–242.

⁴⁷ Balys J. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, 90–91, p. 149–150.

⁴⁸ Elisonas J. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje. *Mūsų tautosaka* T. V. Red. Prof. V. Krėvė Mickevičius. Kaunas, 1932, p. 186–187.

Veprių miesto herbas

- ⁴⁹ Kudirka J. *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*. Vilnius: Vaga, 1993, p. 115.
- ⁵⁰ *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы*. Весенние праздники. Отв. Редактор С. А. Токарев. Москва: Наука, 1977, с. 18, 39, 42, 52–54, 60, 73, 77, 115, 122, 125, 165, 171, 248, 250, 306, 322.
- ⁵¹ Kerbelytė B. *Slavų folkloras*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012, p. 50.
- ⁵² Kerbelytė B. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas. T. III*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 321–322; Žemės atmintis. Lietuvių liaudies padavimai. Parengė Bronislava Kerbelytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, p. 53–54, 68, 87–89; *Kur milžinai sėdėjo. Šilalės padavimai*. Sudarytojai Vilma Kasnauskienė, Kazys Juknius. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2011, p. 57.
- ⁵³ Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1981, p. 246.
- ⁵⁴ Endzelins J. *Latvijas PSR vietvārdi. Sēj. I*. Rīgā, 1956, p. 173–175.
- ⁵⁵ Kerbelytė B. *Lietuvių liaudies padavimai...*, p. 96.
- ⁵⁶ Greimas A. J. *Lietuvių mitologijos studijos*. Sudarė Kęstutis Nastopka. Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 71.
- ⁵⁷ Bagdonavičius V. Aukojimas prūsųose šešioliktojo šimtmečio pradžioje. *Prūsijos kultūra*. Vilnius: Academia, 1994, p. 132. Apie sakmes, kuriose žmogus sugavęs ežerą didelę žuvį, naktį girdį kažką reikalaujant grąžinti jį kiaulę, šaukiant: „Čiuka čiuka, striukuodegel!“ (žr. Kerbelytė B. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas. T. III*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 182). Apie žuvų šeiminingą (piemenį), kuris prižiūri savo žuvis – kiaules, plačiau dar žr.: Būgienė L. Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose. *Tautosakos darbai*. T. XI (XVIII). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, p. 51; Balsys R. Apie vieną Mažosios Lietuvos žvejų dainą. *Tautosakos darbai*. T. XII (XIX). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 231; Balsys R. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010, p. 297.
- ⁵⁸ Bagdonavičius V. *Aukojimas prūsųose šešioliktojo šimtmečio pradžioje...*, p. 403.
- ⁵⁹ Vėlius N. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis. Folklorinio velnio analizė*. Vilnius: 1987, p. 88, 189. Pavyzdžiui, važiuodamas iš turgaus žmogus randa ant kelio kiaulę, ją įsridena vežimui, o parvažiavęs namo randa didelį kelmą (Balys J. *Raštai. T. III*. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 431–432). Dar pasakojama, jog žmogus į turgų (iš turgaus) važiuodamas ant kelio randa juodą kiaulę, ją įsima į vežimą, kiek pavaziavęs arkliai pailsta arba kiaulė labai didelė pasidaro, tos kiaulės atsikratyti pavyksta tik šermukšnine (liepine) lazda gerai uždrožus. Kitose sakmėse juoda kiaulė pasirodo ir persekioja didįjį ketvirtadienį kortavusius vyrus (žr.: *Iš gyvenimo vėlių bei velnių. Surinko Jonas Basanavičius. T. VII*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 466–467).
- ⁶⁰ Vėlius N. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės: Laimės. Laumės. Aitvarai. Kaukai. Raganos. Burtininkai. Viltakiai*. Vilnius: Vaga, 1977, p. 222. Kiaulėmis pasiverčia ar ant jų raganos joja dažniausiai per Jonines. Tokių tikėjimų yra užrašęs J. Balsys: „Joninių naktį reikia nusinešti ant kapčiaus seną stebulę ir deginti (mėsinti), tai atbėgs ragana, pasiver-

tusi kiaule“. „Joninių naktį raganos ant kiaulių sujoja kryžkelėse ir čia keliaujantiems iškrečia įvairius šposus“ (Balys J. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, 234).

⁶¹ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II...*, p. 291.

⁶² Kerbelytė B. *Lietuvių liaudies padavimai...*, p. 99.

⁶³ Vėlius N. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis...*, p. 61.

⁶⁴ Elisonas J. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje. *Mūsų tautosaka T. V*. Red. Prof. V. Krėvė Mickevičius. Kaunas, 1932, p. 185–186.

⁶⁵ Gyvulių aukojimas vis dar praktikuojamas ir mūsų šimtmečiuje. Pavyzdžiui, Nepale netoli Bindapashini šventyklos, skirtos hinduistų deivei Gadhimai, nepaliečiai vis dar aukoja gyvūnus – gaidžius, ožius, buivolus, prieš tai juos gražiai papuošdami gėlių girliandomis, tarsi vesdami į šventę. Nė kiek nepakito ir tokio ritualo tikslai. Deivei dėkojama už sėkmingas vedybas, gimdymą: „Mano duktė ištėkėjo prieš dvejus metus, ir aš pažadėjau, kad paaukosiu gyvulį, kai ji pagimdys pirmąjį vaiką. Aš žinau, kad aukoti nėra gerai, tačiau bijau užrūstinti deivę, jei nesilaikysiu duoto žodžio“, – sakė ūkininkas (Prieiga per internetą – <http://www.alfa.lt/straipsnis/10301248/nepale-hinduistai-pradejo-masinio-gyvuliu-aukojimo-svente>. Žiūrėta 2014 11 10).

⁶⁶ Mannhardt W. Die mater deum der Aestier. *Zeitschrift für deutsches Alterthum und deutsche Literatur*. Berlin, 1880, Bd. 24, 166–168. Prieiga per internetą – http://www.digizeitschriften.de/download/PPN345204123_0024/log24.pdf. Žiūrėta 2014 11 05.

ETHNOLOGY. SCIENTIFIC RESEARCH WORK

Rimantas Balsys

BALTIC ATTITUDE TOWARDS THE PIG: FROM A SACRIFICE TO THE GODS TO A RITUAL MEAL

Summary

According to the 13th–17th-century written sources, the pig (wild boar, piglet) was sacrificed to various (different) gods (Svaibratas, Žemininkas River God, Goddesses, Gods, Dimpstipatis, Pagirnis, Zempats, Isodas, Dirwoksnsis). Also varies the sacrifice itself: it can be / should be a fat pig, suckling pig, boar, wild boar; sometimes the colour of the selected animal (black pig, white piglets) also differed. In frequent cases sacrifice of the pig is equivalent to the sacrifice of other animals (ox, goat). Such sacrificial ceremonies were led by the senior priest, a worshiper, and in his absence the owner or the eldest member of the family. In the ceremony, apparently depending on its goals, can take part men only / women only / all family members / residents of several villages. Pig (boar, piglet) is sacrificed to the gods in various ways: it (or part of it) is burned, eaten (together with Gods), some of it is thrown under the table or to the cottage corners, thrown into the sea, river, etc. Ritual purposes also vary (in order that the fish would return to the river, the pig herd would increase, the grain and cattle would be safe, God would bring health, protect against damage, fulfill all desires, for the material wealth and mercy, for the successful carrying manure; for people and animal protection, etc.). The sacrificial place also varies (at the sea, river or oak; in the drying barn, etc).

From the pig sacrifice examples in the 13th–17th-century written sources it is impossible to see any correlations between the sacrificial goals, god, sacrificial way, place and the number or gender of the participants of the ritual. So we will limit ourselves to the assumption that such a sacrificial practice (when there is no possibility to see the correlation between these parameters) is related to pagan religion destruction (there are no longer legal sacred places and no annual communal sacrificial rituals are performed; most often they are performed in families, closed male / female communities; animals are sacrificed to deities of local narrow functions).

Rimantas Balsys, prof., dr. (hp)
Klaipėdos universitetas
Herkaus Manto g. 84, LT-92294, Klaipėda
rimantas.balsys@ku.lt

Gauta 2016 10 10
Atiduota spausdinti 2016 10 24